

**УКРАЇНСЬКА ТЕРМІНОЛОГІЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ
ЧАСІВ НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ (1941–1944 рр.)
(НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКИХ ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАНЬ)**

© Наконечна Г. В., 2011.

У статті здійснено аналіз лексичних, морфологічних, словотвірних та орфографічних особливостей української термінології місцевого самоврядування, яка функціювала в українській періодиці під час німецької окупації 1941–1944 рр.

Ключові слова: українська мова, українська преса, німецька окупація, термінологія місцевого самоврядування.

The article analyzes the lexical, morphological, derivational and orthographic peculiarities of Ukrainian terminology of local governments which was functioning in Ukrainian periodicals during the German occupation of 1941–1944.

Keywords: Ukrainian language, Ukrainian press, the German occupation, terminology of local governments.

Перебуваючи на території України в 1941–1944 рр., німецька влада створила відповідну адміністративну мережу, яка в різний спосіб контактувала з місцевим населенням, передусім через пресу. Легальні періодичні видання регулярно публікували документи офіційної влади, що стосувалися регламентації громадського життя, часто подаючи його у двох варіантах – німецько- та українськомовному.

Актуальність дослідження полягає в тому, що ця преса порівняно недавно стала доступною для науковців, отож зазначена група терміноодиниць ще не виступала об'єктом термінознавчого дослідження, хоч назагал термінологію державного управління як галузеву підсистему української наукової термінології опрацьовували окремі науковці [1; 2].

Метою цієї статті є: а) загальний огляд української преси періоду німецької окупації та б) розгляд особливостей побутування термінології місцевого самоврядування (ТМС) у зазначений період на лексичному, словотвірному, морфологічному та орфографічному рівнях.

Загальний огляд преси. Упродовж періоду німецької окупації виходило 362 періодичні видання українською мовою [3], які географічно охоплювали практично всі українські землі. Німецька окупаційна влада поділила територію України на чотири частини: Галичина увійшла як п'ятий дистрикт до Генеральної губернії; колишня УРСР стала Райхскомісаріатом України; Закарпаття від 1939 р. було окуповане Угорщиною; Трансністрія (адміністративно-територіальне утворення на південному заході України) перейшла під управління Румунії. Нас цікавитиме україномовна легальна преса Генеральної губернії та Райхскомісаріату, оскільки угорська та румунська влада в принципі не вважали окуповані землі українськими.

222 часописи (61 відсоток від досліджуваних) виходили в Східній, Центральній, Північній та Південній Україні, тобто на території Райхскомісаріату, про що виразно свідчать топоніми в їхніх назвах: «Бориспільські вісті», «Бюлетень Бердянської районової і міської управи», «Відомості Київської міської управи», «Вінницькі вісті».

Переважна більшість часописів містить у назві семантично нейтральну лексему (*вісті, вісник, бюлетень, газета, новини, кореспонденція, пресова служба, зведення, кур'єр, відомості, денник, листок, слово, голос, звіт*). Частина видань мала виразне професійно-цільове спрямування: «Господарсько-кооперативний часопис», «Залізничник», «Здоров'я і життя», «Краєва ланка копаного м'яча», «Лікарська справа», «Місіонар», «Народна школа», «Наука і навчання», «Сільський господар», «Студентський прапор», «Українська школа», «Український пасічник», «Український ремісник», «Церковні відомості», «Наука й мистецтво», «Український хлібороб», «Хлібороб», «Педагогічний інформаційний бюлетень» та ін. Із перелічених вище видань лише чотири останні виходили на території Райхс-комісаріату. Натомість більшість західноукраїнських часописів відновила своє існування після перерви 1939–1941 рр. або й не переривала його зовсім, коли йдеться про краківські чи варшавські видання.

Із виразно пропагандистським спрямуванням знаходимо такі газети: «Визволена Україна» (Чуднів), «Визволення» (Конотоп), «Відродження» (Тараща, Ромен, Миргород, Калинівка), «Вільна Україна» (Богуслав, Дніпропетровськ, Тетіїв), «Вільне слово» (Дрогобич), «Вірним шляхом» (Ярмолинці).

Крім кількох видань, більшість газет з ідеологічно-пропагандистськими, проте загальниковими назвами, як бачимо, виходила на Наддніпрянщині. Натомість для західноукраїнських видань характерна наступальність і войовничість: «Боевик» (Тернопіль), «В боротьбі» (Сянок), «В наступ» (Олесько), «До зброї!» (Станиславів), «До перемоги» (Львів, Краків), «Золотий тризуб» (Калуш), «Клич» (Луцьк), «Волинь» (Луцьк), «Тризуб» (Чортків), «Самостійна Україна» (Станиславів), «У бій!» (Косів). У кількох газетах не зазначено місця видання, однак їхні назви досить промовисті: «Вогонь», «Наша сила», «Стерничий», «Український доброволець». Очевидно, це напівлегальні видання ОУН. Про діяльність націоналістів на Східній Україні свідчать видання «Перемога» (Житомир), «Самостійність» (Костопіль), «Меч» (Кривий Ріг), також відомі «Літаври» (Київ), де редактором була Олена Теліга.

Лексична характеристика одиниць ТМС. Синоніми-дублети (*посадник міста, голова міста; повітове староство, повітова управа; мельдунковий обов'язок, обов'язок зголошення; міліція, поліція; уїзд, район; закладники, заложники; розпорядження, зарядження; харчові картки, харчові приділи; староста, начальник громади*) виразно свідчать про пристосування української радянської термінології до нових умов побутування в Райхскомісаріаті України, з одного боку, і про продовження галицької традиції терміновжитку в Генеральній губернії – з іншого. Деякі наддніпрянські видання паралельно з лексемою *колгосп* вживали *громадське господарство* чи *поряд із об'явою – оголошення*, демонструючи певну динаміку розвитку терміносистеми в цих особливих умовах. До речі, під час німецької окупації радянські терміни *саботаж, саботажник, саботувати* також не втратили своєї актуальності.

У виданнях Райхскомісаріату частотним є такий характерний термін окупаційної влади, як *кара смерти*, який іноді замінювали евфемістичним зворотом *притягаються до відповідальності за законами військового часу*. Високу частотність уживання мають також терміни *арешт, в'язниця, штраф, табір примусових робіт, біржа праці, картка явки, лагерь, робоча сила* тощо. Деякі дослідники пояснюють надзвичайну жорстокість гауляйтера Е. Коха щодо українців тим, що райхскомісар України працював як шпигун на СРСР, про що було зазначено на Нюрнберзькому процесі [4]. О. Горбач стверджував: самі німці вважали, що «Сталін, роздаючи ордени, кожночасно відкладає один для Коха, який своєю політикою на Україні допоміг ґрунтовно змінити антирадянські настрої українців на антинімецькі» [5].

До раніше вживаних запозичених одиниць ТМС додалися нові – німецькомовні: *гебіт, гебітскомісар, контингент, ортскомендатура, крайсгебіт, бурмістр, дистрикт, гебітсландвірт, штадскомісар, штадтсгауптман, беуцгшайн*. Інколи в дужках наводили переклад іншомовного

терміна або, навпаки, біля українського варіанта подавали німецький відповідник, наприклад: *картки на постачання (бецугшайни)*.

Словотвірні особливості. Для галицьких видань притаманні безафіксні утворення (*достава, управа*) та характерні афікси (*допомоговий, районний, зарядження, адміністраційний, поліційний*). Відповідно деривати *командуючий, вербовочна, вербовка, задача, віддача* часто трапляються в пресі Райхскомісаріату. Щоправда, активні дієприкметники знаходимо і в західноукраїнських часописах: *звільняючі паспорти*. Також у наддніпрянській періодиці спостерігаємо тенденцію паралельного вжитку радянських і галицьких або дорадянських одиниць ТМС: *Житомирське обласне управління – Сумська міська управа; Козятинський уїзд – Конопотський район, Золотоношський повіт*.

Зі структурного боку одиниці ТМС типові: однослівні прості: *установа, громада*; композити: *робітник-саботажник, гебітсландвірт, штадскомісар*; часткові аббревіатури: *райуправа, сільуправа, райміліція*; утворені синтаксичним способом (дво-, три- і багатокомпонентні словосполучення з різним морфологічним наповненням): *командуючий генерал, вербовочна комісія* (дієприкм./ прикм.+ім.); *обов'язок праці, члени громадянства* (ім.+ім.); *обласний сільськогосподарський керівник, Українська Державна Міліція* (прикм.+прикм.+ім.); *обов'язок зголошення переносин* (ім.+ім.+ім.); *начальна команда міліції* (прикм.+ім.+ім.); *обов'язок поліційного зголошення* (ім.+прикм.+ім.); *регуляція дрібних торговельних цін* (ім.+прикм.+прикм.+ім.) та інші комбінації.

Уживано також словотвірні варіанти: *Генеральна губернія, Генеральне губернаторство, Генерал-губернаторство*.

Морфологічні особливості. В офіційно-діловому дискурсі зазначеного періоду цікавою видається граматична адаптація німецького терміна *Gebiet*: напр. *Гайсинський гебіт* (хоч у нім. мові це слово середнього роду). Спостережено хитання в морфологічному оформленні лексем *округа* та *округ*: *округа/ округ Коломия, Берестейська округа*. Щодо окремих граматичних позицій очевидні дві традиції розвитку української літературної мови – українсько-радянська та галицька: «Останні вісті» (Київ), «Останні вісти» (Коломия).

Орфографічні особливості. Орфографічне оформлення одиниць ТМС цілком довільне: 1) велика літера в назвах територіальних одиниць: *Зінківська Районова Управа – Валківська районова управа; Новоукраїнська Міська Управа – Сумська міська управа; Гайсинська округа – Берестейська Округа*; 2) велика літера в назвах посад: *Лохвицький Гебітскомісар – Бобринецький гебітскомісар; Генеральний комісар – Житомирський Міський Комісар*; 3) велика літера в назвах установ: *Військова Комендатура – польова комендатура; Повітове Староство – краєве правління*; 4) чергування голосних і приголосних: *харчеві картки – харчові картки*.

Щодо новозапозичених термінів спостережено такі вияви фонетично-орфографічної адаптації: 1) літеру *г* послідовно замінено на *г* у нім. терміні *Gebiet (гебіт)*; у терміні *континент* трапляється подвійне вживання; 2) нім. корінь *Reich* і у виданнях Галичини, і в наддніпрянській періодиці передано через *райх* – відповідно до звучання в оригіналі, що суперечило радянській традиції; 3) лексема *гебітскомісар* побутує ще і в наближеному до вимови написанні: *гебіцкомісар*.

Невмотивованим щодо елементарних норм української евфонії видається написання *Золотоношський*, натомість форми *Кахівка, народній* свідчать про намагання її відновити.

Апостроф у слові *у'їзд* – це, очевидно, новотвір козятинських журналістів (*Козятинський у'їзд*), на що влада не звертала уваги. Однак про написання ідеологічно спрямованих термінів окупаційна влада дбала пильно: наприклад, у всіх часописах послідовно вживано лексеми *большевик, большевицький, жид*, відхилень не зафіксовано. Зазначимо, що німецька цензура жорстко контролювала зміст українських газет, яким було заборонено, між іншим, торкатися теми майбутнього України. Хто з редакторів цього не виконував, того карали: ув'язнили редактора газети «Волинь» Уласа Самчука, розстріляли в Бабиному Яру редакторку київського часопису «Літаври» Олену Телігу, там само знищили публіцистів Петра Олійника та Івана Рогача [6].

Висновки. Аналіз функціонування одиниць ТМС в українській легальній періодиці, що виходила на окупованих Німеччиною українських землях під час Другої світової війни, засвідчив принаймні три моменти: 1) на території Генеральної губернії (Галичина) переважав західноукраїнський варіант літературної мови, сформований упродовж попередніх десятиліть; 2) на території Райхскомісаріату (Наддніпрянщина) субстратом вживаної термінології була радянська ТМС; 3) спроб уніфікувати чи нормалізувати ТМС, за винятком кількох ідеологічно маркованих одиниць, у вказаний період не виявлено.

Зазначений масив термінологіки потребує подальшого опрацювання за всіма напрямками термінознавства, що доповнить загальну картину розвитку української науково-технічної термінології як підсистеми літературної мови.

Джерела: 1. *Зборівські вісті.* – Зборів, 1941. – № 4. 2. *Український Донбас.* – Горлівка, 1941. – № 2. 3. *Український голос.* – Проскурів, 1941. – Ч. 2. 4. *Українське слово.* – Житомир, 1941. – Ч. 1. 5. *Кремянецький вісник.* – Крем'янець, 1942. – № 78. 6. *Рідна нива.* – Пирятин, 1942. – № 11. 7. *Воля Покуття.* – Коломия, 1942. – Ч. 29. 8. *Уманський голос.* – Умань, 1942. – Ч. 63. 9. *Додаток до урядового вісника Галицької області.* – Л., 1943. – Ч. 23. 9. 10. *Ковельські вісті.* – Ковель, 1944. – Ч. 1.

1. Коцюба Н. Й. *Українська термінологія державного управління (становлення та розвиток)* / Коцюба Н. Й. – (Кандидатська дисертація) – Л., 2004. 2. Плотницька І. М. *Ділова українська мова у сфері державного управління* / Плотницька І. М. – К. : Вид-во УАДУ, 2000. 3. Курилишин К. *Українське життя в умовах німецької окупації (1939–1944)* / Курилишин К. – Л., 2010. – С. 48–49. 4. Нінювський В. *Міжнародний воєнний трибунал про Україну: Публіцистично-документальний довідник.* – Едмонтон / В. Нінювський – 1989. – С. 142–145. 5. Горбач О. *З приводу смерти нацистського ката, колишнього «райхкомісара України» Еріха Коха* / *Сучасність.* Мюнхен / Горбач О. – 1979. – Ч. 1. – С. 79. 6. Курилишин К. *Українське життя в умовах німецької окупації (1939–1944)* / Курилишин К. – Л., 2010. – С. 132–136.